

gminny, posterunek milicji, poczta czy stacja kolejowa. Autorzy obu recenzowanych książek nie dostrzegają takiej potrzeby.

Zatem jest miejsce dla dalszych, pogłębionych monografii problemowych osadnictwa wiejskiego (rolnego) na Ziemiach Odzyskanych i istnieje — moim zdaniem — naukowa potrzeba kontynuowania w tej dziedzinie badań. Recenzowane książki zawierają materiał wskazujący możliwe kierunki dalszych poszukiwań badawczych.

Andrzej Kwilecki

Der Kreis Flatow in geographischer, naturkundlicher und geschichtlicher Beziehung dargestellt von Otto Goerke (Redaktor). Gifhorn 1981.

MANFRED VOLLACK: *Das Flatower Land in den Jahren 1918 - 1945. Ein geschichtlicher Abriss.*

W mieście Gifhorn w RFN działa rewizjonistyczna organizacja ziomkowska, która zrzesza byłych mieszkańców Niemców powiatu złotowskiego. Obecne władze powiatowe Gifhorn objęły patronat nad powiatem złotowskim.

W listopadzie 1981 r. wznowiono wydanie w drugim nakładzie monografii powiatu złotowskiego, która się ukazała w 1918 r. pt. *Der Kreis Flatow in geographischer, naturkundlicher und geschichtlicher Beziehung dargestellt von Otto Goerke, Redaktor*. Wznówione wydanie uzupełniono rozprawą Manfreda Vollacka pt. *Das Flatower Land in den Jahren 1918 - 1945. Ein geschichtlicher Abriss (Zarys historyczny Ziemi Złotowskiej w latach 1918 - 1945)* oraz spisem wszystkich miejscowości powiatu złotowskiego w nazwie niemieckiej i polskiej.

Rozprawa napisana w duchu rewizjonistycznym i antypolskim zawiera szereg fałszerstw i wypaczeń historycznych, które poddają krytycznej uwadze.

Autor pisze o 600-leciu niemieckiej historii Ziemi Złotowskiej. Twierdzenie takie przeczy wyraźnie prawdzie historycznej. Złotów leży na historycznej Krajnie, która wraz z Pomorzem Gdańskim należała do Księstwa Pomorza Gdańskiego. Mściwój II (Mszczuj II), syn Świętopełka I, zawarł w 1282 r. z Przemysławem II, księciem wielkopolskim, układ w Kępnie o wzajemnym dziedziczeniu posiadłości. Po śmierci Mściwoja II w 1294 r. Krajna weszła w skład ziemi księcia Przemysława II, późniejszego króla polskiego. Od 1295 r. do I rozbioru Polski w 1772 r. Krajna należała do Rzeczypospolitej Polskiej.

Autor mówi o wypędzonych z ziem ojczystych. Faktem jest, że władze hitlerowskie zmuszały ludność do ewakuacji, którą odwlekano do ostatnich dni przed wkroczeniem wojska polskiego do Złotowa w dniu 31 I 1945 r. Z powodu szybko zbliżającego się frontu, działań wojennych i silnych panujących mrozów, władze hitlerowskie nie zdołały przeprowadzić ewakuacji ludności i mieszkańcy pozostali na miejscu, tj. w mieście i w powiecie.

Według pierwszego sprawozdania komisarycznego burmistrza Złotowa Edwarda Putki z 26 kwietnia 1945 r., w mieście było 600 mieszkańców. W okresie przedwojennym liczył Złotów około 7 500 mieszkańców.

Sporo miejsca poświęca autor nazwom miejscowości twierdząc, że po wyzwoleniu Pomorza w 1920 r. Polacy zamienili niemieckie nazwy miejscowości na nazwy polskie. Jest to wyraźne odwrócenie sprawy, gdyż Polacy przywrócili nazwy pol-

skie istniejące przed zaborem tych ziem przez Prusaków. Również na Ziemi Złotowskiej nazwy miejscowości świadczyły o polskości, które nawet po przemianowaniu na nazwy niemieckie przypominały ich pochodzenie polskie. Wcześniej niemczono nazwy miejscowe przez dostosowanie polskiej nazwy do niemieckiej fonetyki i gramatyki, później zastąpiono niemieckimi, aktualnie obmyślonymi, nie mającymi żadnej tradycji historycznej.

Oto kilka przykładów:

Niemiecka nazwa Złotowa — Flatow pochodzi z polskiej nazwy Wielatów. Taka była poprzednia nazwa Złotowa do XIV w. Nazwy miejscowości powiatu złotowskiego są również tego dowodem, jak Buczek Wielki — Gross-Butzig, Stawnica — Stewnitz, Święta — Schwente, Radawnica — Radawnitz.

Jeszcze w latach 1934 i 1937 dokonano zmiany nazw polskich na niemieckie, jak Zakrzewo na Buschdorf, Sławianowo na Steinmark, wieś Podrózna z Podrusem na Preussenfeld, a Głubczyn na Glubschin a potem na Steinau.

Sporo miejsca poświęca autor mniejszości polskiej powiatu złotowskiego i stosunku władzy niemieckiej do niej, jednak niezgodnie z prawdą.

Niezależnie od ustroju politycznego stanowisko Prus było zawsze wrogie wobec ludności polskiej od czasu zaboru, od czasów króla pruskiego Fryderyka II, ery Bismarcka i Hitlera.

Niezależnie od ustroju politycznego państwa pruskiego stałym dążeniem była germanizacja ludności polskiej i jej wyrugowanie z ziem ojczystych. Objęcie władzy politycznej przez hitlerowców w 1933 r. zapoczątkowało najcięższy okres życia Polaków w całej III Rzeszy. W państwie, gdzie głoszono hasło: „jeden naród, jedno państwo, jeden wódz”, nie było miejsca dla innych narodowości.

Nastąpił okres bezwzględного terroru moralnego i ekonomicznego w życiu osobistym i społecznym Polaków w Niemczech. Wzrosła ilość ustaw, rozporządzeń i przepisów tajnych i jawnych z wyraźnym celem eksterminacji ludności polskiej. Kontrolni władzy poddano wszelkie akcje zbiorowe i indywidualne, podejmowane przez mniejszość polską, wzmogły się szykany i represje. Szczególną uwagę zwrócono na problem ziemi. Na uwagę zasługuje ustawa o obrocie ziemią z 1937 r. Zaostrzyła ona postanowienia ustawy z 1918 r., która ograniczała swobodny obrót ziemią powyżej 5 ha.

Nowa ustawa ustaliła tę granicę na 2 ha, a w rejencjach wschodnich (Piła, Kwidziń, Olsztyn, Opole) nawet na 1 ha. Zakup ziemi przez ludność polską był zatem od tego czasu zupełnie wykluczony.

Autor pisze o ożywionej działalności instytucji parcelacyjnych na Pograniczu; przemilcza jednak fakt, że ludność polską wykluczono w nabyciu zagród parcelacyjnych.

Cele i dążenia władzy pruskiej wobec ludności polskiej Ziemi Złotowskiej potwierdza tajne pismo *Landrata* złotowskiego Ackmanna do Prezydenta Rejencji w Pile z dnia 23 grudnia 1939 r. dotyczące przesiedlenia ludności narodowości polskiej (dokument w WAP w Poznaniu sygn. 23 Kulturamt Schneidemühl). Proponuje on radykalne postępowanie wobec ludności polskiej, jej wysiedlenie i rozproszenie w innych terenach Rzeszy Niemieckiej po zakończeniu wojny.

Autor przytacza dane statystyczne, które jak we wszystkich publikacjach niemieckich zmniejszają stan ludności polskiej. W okresie największego terroru w dniu 17 maja 1939 r. odbył się w Niemczech spis ludności, którego wyniku nigdy nie opublikowano. Wynik tego spisu dla powiatu złotowskiego podaje *Landrat* (starosta) w poprzednio podanym tajnym piśmie. Podaje on, że na liczbę 39 802 mieszkańców — 4 487 osób podało narodowość polską. Według sprawozdań *Landrata*, na

początku 1920 r. na Pograniczu mieszkało 27 007 Polaków, z tego 11 375 na Ziemi Złotowskiej.

Według oficjalnych statystyk niemieckich w rejencji pilskiej w 1925 r. było 8 319 „jednojęzycznych” i 4 965 „dwujęzycznych”, razem 13 284 Polaków (4,2% ogólnej liczby mieszkańców).

Największe skupisko ludności polskiej znajdowało się w powiecie złotowskim. W 1925 r. mieszkało tam około 11 000 Polaków. W tym samym roku w powiecie międzyrzeckim mieszkało około 4 000 Polaków, a w powiecie babimojskim — około 4 500.

W fałszywym świetle przedstawia autor stosunek władzy niemieckiej do mniejszości polskiej w Niemczech i przemilcza fakty szykan, napadów, prześladowań i mordów dokonanych na ludności polskiej. Nie ograniczały się one tylko do ludności polskiej na Ziemi Złotowskiej.

Wraz z ustawodawstwem, które krępowało i dławiło życie gospodarcze i kulturalne Polaków, wzrastała liczba wypadków bezprawia, szykan i napadów. Liczne skargi i interwencje Związku Polaków w Niemczech do władz centralnych i terenowych nie odnosiły skutku. Stałe pogarszająca się sytuacja ludności polskiej w Niemczech zmusiła kierownictwo Związku Polaków do przedstawienia sprawy kanclerzowi III Rzeszy.

W dniu 5 listopada 1937 r. delegacja Związku Polaków w Niemczech w osobach: dra Jana Kaczmarka — naczelnego kierownika Związku Polaków w Niemczech, dra Brunona Openkowskiego — syndyka prawnego i Stefana Szczepaniaka — prezesa Związku Spółdzielni Polskich w Niemczech, przyjęta była przez Hitlera. W kancelarii Rzeszy delegacja złożyła memoriał ludności polskiej w Niemczech. Na 24 stronach wyliczone były główne problemy, a także żądania autorytatywnej decyzji w wymienionych sprawach. Do memoriału, oprawionego w czerwone płótno z wybitym Rodłem, dołączono 10 tomów (3 840 stron) protokółarnej dokumentacji dotyczącej szykan ludności polskiej w Niemczech w okresie 1935 - 1937. Należy dodać, że tomy te nie obejmowały całości posiadanych przez Związek dokumentów, lecz były jedynie najbardziej charakterystyczne.

Zapowiedziana poprawa warunków życia mniejszości polskiej nie nastąpiła, a raczej się pogarszała. Wzrastała fala terroru i szykan, a szczególnie w latach 1938 - 1939. W prasie szalała kampania antypolska rewizji granic o tzw. „korytarz”. Podsycano również nienawiść do ludności polskiej w Niemczech. Okres ten był tragicznym epilogiem nierównej walki bezbronnego chłopca, robotnika i inteligencji polskiej z potężnym państwem totalitarnym, z którym współpracowały wszystkie organizacje społeczne, prasa, radio i władze terenowe na wszystkich szczeblach. Warunki życia Polaków i działalność polskich organizacji oświatowych i gospodarczych pogarszały się z dnia na dzień. Do dotychczasowych szykan, terroru i napadów bojówkarzy SA dołączyło się wysiedlanie działaczy i ich rodzin w głąb Niemiec.

Z chwilą wybuchu wojny w dniu 1 września 1939 r. Niemcy przystąpiły do ostatecznej brutalnej rozprawy z mniejszością polską z pominięciem wszelkiego prawa.

Odgórnie centralnie kierowaną akcją przeprowadzono i stosowano wobec polskiej rodzimej ludności na Mazurach, Warmii, Kaszubach, na Krajnie, Ziemi Lubuskiej i Śląsku Opolskim. Nastąpiły masowe aresztowania i wysiedlanie całych rodzin z zagród gospodarczych, a na skonfiskowanych gospodarstwach osadzano Niemców. Również zlikwidowano i skonfiskowano warsztaty pracy rzeszeńników Polaków.

Ponadto zlikwidowano wszystkie organizacje społeczno-kulturalne i oświatowe, jak szkoły polskie, biblioteki i placówki gospodarcze (2 spółdzielnie kredytowe Banki Ludowe w Złotowie i Zakrzewie oraz spółdzielnię rolniczo-handlową „Rolnik” w Złotowie). Mienie wszystkich instytucji skonfiskowano na rzecz skarbu Rzeszy, a pracowników i działaczy aresztowano i osadzono w więzieniach i obozach koncentracyjnych.

Przemoc i bezprawie wroga rozprawiły się brutalnie z mniejszością polską w Niemczech, która poniosła ogromne ofiary moralne i materialne w obronie polskości. Wielu z nich zginęło w więzieniach i obozach koncentracyjnych. Z samego powiatu złotowskiego zmarło 60 osób w więzieniach oraz obozach koncentracyjnych. Wśród aresztowanych działaczy znaleźli się również: ks. Alfons Sobierajczyk — proboszcz z Wielkiego Buczka, który zginął w obozie, ks. Maksymilian Grochowski — proboszcz z Głubczyna, prezes Polskiego Towarzystwa Szkolnego na obwód reencji pilskiej, zamęczony w obozie w Pile, zmarł 7 listopada 1939 r. w szpitalu w Tucznie, ks. Władysław Paszki — proboszcz ze Sławianowa, po rocznym pobycie w obozie został zwolniony z zakazem powrotu do swojej parafii, do czasu wyzwolenia zezwolono na jego pobyt w Jastrowiu. Pewnej męczeńskiej śmierci z rąk oprawców uniknął ks. dr Bolesław Domański z Zakrzewa, który zmarł w szpitalu w Berlinie w dniu 21 kwietnia 1939 r.

Autor wymienia tylko dwóch księży, którzy zginęli w obozie koncentracyjnym: ks. Alfonsa Sobierajczyka i ks. Alfonsa Mehrsmanna. Otóż, ks. Mehrsmann był Niemcem wrogo usposobionym do Polaków.

Wolna Prałatura w Pile ściśle współpracowała z niemiecką władzą administracyjną w akcji wypierania języka polskiego z kościoła przez likwidację nabożeństw odprawianych w języku polskim. Jako rzecznika niemieczyzny skierowano do Zakrzewa — parafii ks. dra Bolesława Domańskiego — wikarego Alfonsa Mehrsmanna. Nie zamieszkał on na plebanii, ale w domu obok kościoła, w wikaryjce, którą wybudowano ze środków państwowych. Oczywiście, pełnił on rolę obserwatora i inwigilatora pracy ks. proboszcza Domańskiego. Autor docenia przewodnią rolę ks. dra Domańskiego i wysila się na twierdzenie, że był synem niemieckiego nauczyciela. Ojciec był nauczycielem w wiejskiej szkole niemieckiej, ale dobrym Polakiem, który dzieci swoje wychował w duchu polskim.

Autor fałszuje historię spółdzielczości polskiej na Ziemi Złotowskiej, twierdząc, że Bank Ludowy założony w 1921 r. Ziemia Złotowska posiada wspaniałą tradycję polskiej spółdzielczości. Pierwsza spółdzielnia kredytowa Bank Ludowy w Złotowie powstała w 1902 r. W 1906 r. założono w Złotowie spółdzielnię rolniczo-handlową „Rolnik”. W 1909 r. powstał Bank Parcelacyjny, który działał do 1915 r. Wybuch I wojny światowej sparaliżował jego działalność i spółdzielnia przekształciła się w 1915 r. na spółdzielnię kredytową Bank Ludowy w Zakrzewie. W 1912 r. założono Bank Ludowy w Krajence, który uległ likwidacji w okresie inflacji marki niemieckiej w 1922 r. Wymienione spółdzielnie, z wyjątkiem Banku Ludowego w Krajence, działały do czasu ich likwidacji przez władze hitlerowskie po wybuchu wojny w 1939 r. Kłamstwem jest twierdzenie, że Bank Ludowy prowadził ożywioną akcję osiedleńczą. Na ten cel bank nie posiadał środków finansowych, a poza tym na działalność parcelacyjną nie zezwalały przepisy statutowe.

Prawdą jest, że Banki Ludowe udzielały rolnikom polskim pomocy finansowej w obronie stanu posiadania ziemi. Obrót ziemią był pod stałą kontrolą władzy i rejestrowany. W latach 1919-1932 na terenie reencji pilskiej Niemcy przejęli od Polaków w drodze kupna 6363,72 ha ziemi, natomiast Polacy nabyli 1168,63 ha ziemi od Niemców, z tego 1028,32 ha tylko w powiecie złotowskim, dzięki pomocy

Banków Ludowych w Złotowie i Zakrzewie, bez zewnętrznej pomocy finansowej.

Likwidacja spółdzielni polskich i konfiskata ich majątku była bezprawiem. Spółdzielnie polskie w Niemczech działały legalnie w oparciu o niemiecką ustawę o spółdzielczości. Działalność polskich spółdzielni w Niemczech podlegała corocznym rewizjom Związku Spółdzielni, a od 1934 r. nawet kontroli państwowego komisarza bankowego. Żadnej działalności irredentycznej spółdzielniom polskim w Niemczech nie udowodniono.

Autora Manfreda Vollacka można zaliczyć do grona antypolskich historyków III Rzeszy, którzy w swoich publikacjach szerzyli kłamstwa i nienawiść do narodu polskiego. Swoją rozprawę zatytułował *Zarys historyczny Ziemi Złotowskiej w latach 1918-1945*. Wbrew temu tytułowi rozszerzył swoją rozprawę na problematykę polsko-niemiecką poza Ziemią Złotowską zarzucając państwu Polskiemu stosowanie szykan i terroru wobec mniejszości niemieckiej na Pomorzu. Na dowód tego przytacza nawet tzw. „krwawą niedzielę” w Bydgoszczy w dniu 3 września 1939 r. Autor wznawia wierutne kłamstwo głoszone przez propagandę hitlerowską. Faktem jest, że sprawcami tej zbrodni byli członkowie tzw. *Selbsschutzu* pod kierownictwem osławionego Ludolfa von Alvensleben. Dziełem ich dywersji było ostrzelanie z ukrycia cofającego się wojska polskiego w marszu przez miasto Bydgoszcz. Autor przemilcza również liczne zbrodnie i zabójstwa dokonane na ludności polskiej po wkroczeniu armii niemieckiej na Pomorze. We wszystkich miasteczkach Pomorza dokonano masowych egzekucji, aresztowań i eksterminacji ludności polskiej. O dokonanych mordach tego okresu świadczą dziś groby masowe na całym Pomorzu.

Na stronie 389 podaje autor spis wykorzystanej literatury niemieckiej. Przytacza on różne statystyki, książki, publikacje rewizjonistyczne, a nawet „Nowy Dziennik dla powiatu człuchowskiego i złotowskiego 1953-1970” („Neues Schlochauer und Flatower Kreisblatt 1953-1970”). Brak natomiast rzeczowych niemieckich prac historycznych, które się ukazały po 1945 r., nie mówiąc o pracach historyków polskich, których autor w ogóle nie przytacza.

Jan Kocik

JAN ŚOŁTA: *Zarys dziejów Serbołużyczan*. Ossolineum, Wrocław 1984, 191 ss.

Zarys dziejów Serbołużyczan Jana Śołty jest pierwszym opublikowanym w Polsce marksistowskim opracowaniem historii narodu serbołużyckiego. Liczne związki społeczeństwa polskiego z serbołużyckim, zwłaszcza zaś istniejące zawsze w Polsce, a rosnące szczególnie w ostatnim okresie zainteresowanie słowiańskim sąsiadem mieszkającym w NRD były niewątpliwie istotnym motywem idei przetłumaczenia i polskiego wydania pracy znanego historyka serbołużyckiego Jana Śołty. Wyjście naprzeciw zapotrzebowaniu społecznemu na taką publikację w Polsce należy powitać z uznaniem.

Książka Jana Śołty ma charakter zwartego „zarysu” historii serbołużyckiej, przy czym — jak stwierdza autor — podstawą jego opracowania stało się inne ważne studium historyczne — czterotomowe *Stawizny Serbow* przygotowane przez pracowników *Instituta za Serbski Ludospyt* w Budziszynie, a zwłaszcza historyków serbołużyckich oraz autorów niemieckich zajmujących się historią Serbołużyczan